

Czirfusz Márton¹

A MUNKAERŐ-KÖLCSÖNZÉS MAGYARORSZÁGON ÉS A LÉPTÉK FOGALMA²

BEVEZETÉS

A rendszerváltást követően, a piacgazdasági viszonyok között újjáalakuló és neoliberalizálódó magyarországi munkaerőpiacon a munka új formái jelentek meg, amelyek között jelentős szerepet játszik a munkaerő-kölcsönzés. Az e formát koordináló kölcsönző vállalatok tevékenységének és jelentőségének gazdaságföldrajzi vizsgálata viszont a nemzetközi szakirodalomban jórészt a nyugat-európai és észak-amerikai kapitalizmusváltozatokra korlátozódott, a kutatások néhány kivétellel nem foglalkoztak a kelet-közép-európai térséggel, a poszt-socialista társadalmi viszonyok sajátosságaival. Ebben a tanulmányban a magyarországi munkaerő-kölcsönzést és vállalati formáit a lépték fogalmán keresztül értelmezem, valamint olyan empirikus kutatási kérdéseket fogalmazok meg, amelyek részletes vizsgálatát javaslom a hazai gazdaságföldrajz számára.

A cikk elején összefoglalom a külföldi, munkaerő-kölcsönzőkkel kapcsolatos szakirodalom lényegi megállapításait, kifejezetten a lépték fogalmának használatára összpontosítva. A további fejezetekben egyrészt azt vizsgálom, hogy a földrajzi kutatások szempontjából mit tudhatunk meg a hivatalos statisztikai adatfelvételekből. A tanulmányban másrészt bemutatom, hogy a munkaerő-kölcsönző vállalatok tevékenysége hogyan kapcsolódik a lépték fogalmához. Ezt a kérdéskört amiatt tartom fontosnak, mert a munkaerő-kölcsönzés mint gazdasági tevékenység összekapcsolja, újratermeli a földrajzi lépték fogalmát, egyúttal fenntartja a területileg egyenlőtlen fejlődést. Ugyanis zömmel olyan, globálisan szerveződő vállalatok irányítják a folyamatokat, amelyek Magyarországon is a globális munkaerőpiac letéteményesei. A cégeknek emellett igazodniuk kell a nemzeti jogszabályi környezetekhez, egyúttal maguk is hatással vannak ezen környezetek megváltozására, a nemzetállami-nemzetgazdasági lépték folyamatos újradefiniálására. Végül a vállalatok szerepe a helyi munkaerő-piacokon, hogy egyfajta gazdasági tartaléksereget tartsanak fenn, például a „rugalmas munkaerőpiac” pozitívan megítélt és szintén különböző léptékeken megfogalmazódó narratíváján keresztül.

A MUNKAERŐ-KÖLCSÖNZŐK A GAZDASÁGFÖLDRAJZI KUTATÁSOKBAN

A poszt-socializmus két, egymással ellentétes irányba ható folyamatot indított el. Egyrészt a munka új formái jelentek meg, másrészt viszont a J-K. Gibson-Graham által tőkeközpontúságnak nevezett jelenség következtében a gazdasági (így a munka világát is befoglaló) sokszínűség került és kerül elnyomásra azáltal, hogy a gazdaságot jellemző fogalmak jelentései a kapitalista identitáshoz képest kerültek és kerülnek rögzítésre (Gibson-Graham 2006, 56). Gibson-Graham felhívja a figyelmet arra, hogy a munkavégzés sokféle különböző formában és kontextusban zajlik. A kutatások legtöbbször a fizetett munkára irányulnak, ám a nem (pontosabban a nem pénzben) és alternatív módon fizetett munka (például házimunka, gyűjtögetés-halászat-vadászat, börtönben végzett munka, illetve szövetkezeti munka, önfoglalkoztatás, kosztért-kvartélyért végzett munka, kölcsönösségi alapon végzett munka vagy szociális juttatásokért végzett közmunka) ugyanúgy döntő fontosságú a gazdasági folyamatok megértésében. A fizetett munka sem homogén természetű,

¹ Czirfusz Márton: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete

E-mail: czirfusz@rkk.hu

² A tanulmány néhány alap gondolata *A foglalkozási átrétegződés mint tudományos gondolat a magyar társadalomföldrajzban* című doktori értekezéséből (Czirfusz 2011) származik; ezeket a részeket a cikkben külön-külön nem jelölöm.

a különböző hatalmi viszonyok, a fizetések eltérő intézményi szabályozottsága (pl. bérmegállapodások), a munkavégzés változatos időbeli dimenziói (pl. szezonális munka, részmunkaidő) mind-mind a munka világának pluralizmusát támasztják alá. (Gibson-Graham 2006, 62–65)

A munkaerő-kölcsönzés bár a fizetett munka körébe sorolható, mégsem tartozik az általánosan vizsgált munkaformák közé. Ennek egyik fő oka, hogy az így dolgozók csoportja a folyamatosan és teljes munkaidőben foglalkoztatottakhoz képest periférikus helyzetű (Peck 1996 nyomán Nagy G. 2010, 231–232), ennek következtében azt „atipikus” foglalkoztatási formának tartják a szerzők (lásd például Köllő 2012). Pedig a rendszerváltást követően – igazodva a munkaerőpiac globalizálódásához (Nagy G. 2010, 230–233) és a posztfordi átalakulás során rugalmassá válásához (Coe et al. 2008, 1411) – a hazai gazdaságban is megjelentek a munkaerő-kölcsönző cégek, illetve egyre nagyobb részarányúvá vált a munkaerő-kölcsönzés.

Az eddig megjelent tanulmányok (pl. Coe et al. 2008, 2011, Ward 2004, Theodore és Peck 2002) egyrészt a munkaerő-kölcsönző transznacionális vállalatok nemzetköziesedéséről és hálózatban való működéséről szóltak, kevesebb figyelmet fordítottak magukra a munkásokra. Így inkább kivételnek mondható Theodore (2003) tanulmánya, amely bemutatja, hogy a rugalmassá váló munkaerőpiac, a regionális gazdasági szerkezetváltás és a területileg egyenlőtlen fejlődés városokat átformáló folyamatai hogyan vezettek ahhoz a jelenséghez, hogy Chicagóban – hasonlóan más amerikai nagyvárosokhoz – dolgozók tízezreit kölcsönzik ki nap mint nap. Másrészt a kutatások kezdetben a termelői szolgáltatások felől kívánták megérteni a kölcsönzés folyamatát (Ward 2004), azt kevésbé a munkaföldrajzi kutatások (Herod 1997) részeként képzelték el. A termelői szolgáltatásokkal foglalkozó hazai empirikus vizsgálatokról (pl. Gál et al. 2002) elmondható, hogy nem igazán foglalkoztak a kölcsönzés – Magyarországon egyébként „csak” 2001-ben legalizált – tevékenységével. Többek között azért sem, mert a kölcsönzött munkaerőről gyűjtött statisztikák rendkívül hiányosak, ennek a foglalkoztatási formának a munkaerő-piaci szerepéről kevés számszerű ismerettel rendelkezünk (Neumann 2009, 10–11, Coe et al. 2008, 1394), főleg, ha területi adatokra vagyunk kíváncsiak.

ADATOK ÉS KORLÁTAIK: MIT TUDHATUNK MEG A HIVATALOS STATISZTIKÁKBÓL?

A munkaerő-kölcsönzők hazai, földrajzi szempontú vizsgálata mindezig alig van jelen a szakirodalomban. Bár az „atipikus” foglalkoztatási formákkal foglalkozó, részben földrajzosok által szerkesztett kötetben (Tésits et al. 2005) szerepel egy tanulmány a munkaerő-kölcsönzésről, az jórészt a statisztikai adatok leírására-feldolgozására korlátozódik (Horváth 2005). Így bár a társadalomtudományokban van példa e foglalkozási forma szerepének kritikai értékelésére (Kártyás 2010), a gazdaságföldrajzban ez a terület egyelőre szinte fehér foltnak mondható. Többek között azért is, mert a munkaerő-kölcsönzés atipikusnak, kivételesnek (parciálisnak) tartása egyáltalán nem kedvezett annak, hogy a kutatói érdeklődés középpontjába kerüljön (vö. Köllő 2012, 194).

Bár a munkaerő-kölcsönzőknek hazánkban éves (önbevallásos) adatszolgáltatási kötelezettségük van a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat felé, mivel nem mindegyikük tesz eleget ennek – 2011-ben kétharmaduk szolgáltatott adatot (Nemzeti Munkaügyi Hivatal 2012b, 6) –, ezért teljes körű statisztikákkal nem rendelkezünk róluk. Mindazonáltal a meglévő adatok elemzéséből fontos ismereteket szerezhethetünk ezen tevékenységi formáról. A tanulmányban a továbbiakban a hivatalos statisztikákból való ismeretszerzés egyetlen aspektusát elemzem részletesen. Arra vagyok kíváncsi, hogy a munkaerő-kölcsönzők által foglalkoztatottak számának változásai milyen módon képeznek a gazdasági konjunktúrának megfelelően alkalmazott *számbeli, tevékenységbeli és területi szempontú gazdasági „tartaléksereget”* a munkaerő-piacokon.

A számbeli tartaléksereg-jellegzetességet a statisztikák jól visszaadják, különösen az elmúlt éveket illetően. A válság előtti (2008-as) 117 ezer fős foglalkoztatottsági érték a következő évre 79 ezer főre csökkent, 2010-ben 130 ezer főre ugrott, 2011-ben pedig ismét visszaesett, 111 ezer főre (Foglalkoztatási és Szociális Hivatal 2010, Nemzeti Munkaügyi Hivatal 2012b). Mindez a rugalmasság a kölcsönzött munkaerőt igénybe vevő vállalatok számára kedvező, ám a foglalkoztatottak és a foglalkoztatáspolitikáért felelős szervek számára bizonytalan és gyorsan változó helyzeteket eredményez. Azaz a kutatások, az adatfelvétel és a szakpolitikák részéről olyan megközelítésre van szükség, amely érzékeny az időszakos (?) társadalmi kirekesztettség olyan formáira, mint a munkanélküliség és a munkaerőpiacba történő tartós integráltság duáljával nem leírható, a munka és a nemmunka állapotai között ingadozó többtízezer főnyi kölcsönzött munkásság. A kérdéskört továbbá léptékeken átívelő módon szükséges értelmezni: amellett, hogy a nemzeti politikáknak szükségszerűen reagálniuk kell a kölcsönzés időszakosságából adódó társadalmi feszültségekre, számos esetben a helyi szintű beavatkozásoknak van óriási szerepe a feszültségek helyről helyre változó megjelenési formáira való válaszadásban.

A tartaléksereg-lét másik vonulata, hogy a kölcsönzött munkások bizonyos szektorokban összpontosulnak. 65%-uk a feldolgozóiparban dolgozik, a fizikai munkavállalók állománycsoportjában 93 ezren található, ez utóbbi részaránya az összes kölcsönzött dolgozóból az elmúlt tíz évben szinte folyamatosan 80% felett volt. Az iparági konjunkturális ingadozásokat, így a tartaléksereg-létet jól leképezi, hogy 2009-ben a fizikai foglalkozásúak száma az előző évi érték 62%-ára csökkent, majd 2010-re a 2009-es szám 180%-ára nőtt (Nemzeti Munkaügyi Hivatal 2012b, 29). Azaz az eleve a munkaerőpiac peremhelyezetein található zömmel betanított munkások a munkaerő-kölcsönzők révén bár időlegesen foglalkoztatottá válhatnak, de csekélyek a kitörési lehetőségeik a tartós foglalkoztatás világába.

A kölcsönzött dolgozók tartaléksereg-mivoltát területi szempontból is értelmezhetjük. Bár az állami adatgyűjtésnek csak kevés információja van arról, hogy ki, hol és pontosan mikor dolgozik, tény az is, hogy a 2011-től érvénybe lépő jogi szabályozások következtében a munkaerő-kölcsönzőket illetően bővült az adatszolgáltatás (Nemzeti Munkaügyi Hivatal 2012b, 5). 2011-től kifejezetten a területi vizsgálatok szempontjából döntő változást hozott, hogy az adatgyűjtés nem a vállalatok székhelye, hanem telephelye szerint történik, a telephelyi adatokat a területileg illetékes munkaügyi központok gyűjtik (Nemzeti Munkaügyi Hivatal 2012b, 4). Az aggregált megyei adatokból (Nemzeti Munkaügyi Hivatal 2012a, 2012b) az a tendencia bontakozik ki, hogy minél alacsonyabb egy megyében a nyilvántartott álláskereső gazdaságilag aktív népességhez viszonyított aránya (a munkanélküliségi ráta), annál magasabb a foglalkoztatottakon belül a kölcsönzött munkaerő részaránya (a két mutató közötti korrelációs együttható értéke $-0,5$). Egyfelől lehet igazság abban az interpretációban, hogy azért alacsonyabb a munkanélküliség az ország egyes térségeiben, mert a munkaerő-kölcsönzők egyébként állástalan ezreket foglalkoztatnak: ennek szélsőséges esete Győr-Moson-Sopron megye, ahol 2011-ben 12 ezer fő munkanélküli mellett 8 ezer fő kölcsönzött dolgozót tartottak számon. Sokkal inkább helytállóan tartom viszont azt a nyugati szakirodalom által is megerősített (pl. Theodore 2003) interpretációt, hogy a munkaerő-kölcsönzés a területileg egyenlőtlen fejlődés és a társadalmi kirekesztés újratermeléséhez járul hozzá azzal, hogy bizonyos helyeken és bizonyos időszakokban további „humán erőforrásokat” mozgósít a gazdasági növekedéshez.

A területi adatok szempontjából külön esetként tarthatjuk számon Budapestet, ahol mind a munkanélküliek, mind a kölcsönzött dolgozók száma 48 ezer fő volt. Utóbbi esetében viszont mindenképpen érdemes figyelembe venni azt, hogy a 2010-es adatok alapján a munkaerő-kölcsönző vállalatok 40%-ának a székhelye Budapesten volt. A telephely nélküli,

budapesti székhelyű cégeknél így az országon bárhová kikölcsönzött dolgozó a statisztikákban Budapesten jelenik meg (lásd részletesebben a következő fejezetet).

A munkaerő-kölcsönzők tevékenységét földrajzi szemmel, az adatok felől megérteni kívánó vizsgálatok összefoglalva tehát számos korlátba ütköznek. A statisztikák leginkább egy zárt nemzetgazdaságként képzelik el a kölcsönzés tevékenységét: bár a külföldre közvetített dolgozókról különálló táblázatokat közölnek, a Magyarországon működő transznacionális kölcsönző vállalatok tevékenységét nem választják szét a hazai cégektől. A területi vizsgálatok szempontjából egyrészt kedvező változás, hogy telephelyi szintű adatokat is gyűjtenek (azaz a folyamatok nem csak az állami léptéken írhatók le), másrészt viszont a vállalatok működése, valamint a kölcsönzött dolgozók viselkedése (a gazdasági folyamatok léptéke és területi beosztása) nem feltétlenül esik egybe a közigazgatási beosztással (ami ebben az esetben a munkaügyi kirendeltségek illetékességi területe) – a kérdéskör általánosabb elméleti megközelítéséről a gazdaságföldrajzban lásd Boros (2010). Így pusztán az adatok elemzésén keresztül nem lehetünk bizonyosak afelől, hogy érvényes állításokat fogalmazunk-e meg gazdasági szereplők térben való működéséről. Ezzel a kérdéskörrel foglalkozom részletesebben a következő fejezetben.

A LÉPTÉK FONTOSSÁGA A MUNKAERŐ-KÖLCSÖNZÉSBEN

A földrajzi lépték fogalmának a munkaerő-kölcsönzésben fontos szerepe van; a tanulmány utolsó részében ennek a következményeit és tanulságait elemzem, elsősorban Magyarországra, kisebb részben a kelet-közép-európai országokra összpontosítva. Az egyes léptékeket egymástól elkülönítve és egymással összefüggésben is vizsgálom; egyrészt megismerési szintként, másrészt a gazdasági folyamatok (vagy a gazdasági folyamatok által létrehozott) területi szintjeként értelmezve (Boros 2010, Herod 2011).

A globális lépték a munkaerő-kölcsönzés szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható jelentőségű. A nagyobb munkaerő-kölcsönzők ugyanis globálisan szerveződő transznacionális vállalatok (TNC-k). Kelet-Közép-Európában ezen TNC-k az 1990-es évek elején „zöldmezős” cégeként tűntek fel, majd később vállalati felvásárlások révén bővítették tevékenységüket (Coe et al. 2008, 1405–1406, Coe et al. 2011, 67). Így megjelenésük a térségben szorosan együtt járt a termékláncok és beszállítói hálózatok nemzetköziesedésével (Ward 2004), illetve a posztoszocialista országok ezen hálózatokba történő erőteljesebb integrációjával.

Ennek köszönhetően Magyarországon is jelen vannak a legnagyobb nemzetközi kölcsönző vállalatok, amelyek kifejezetten nagy foglalkoztatónak minősülnek. 2011-ben a Trenkwalder Kft. több mint 8200 dolgozóval a 12. legnagyobb foglalkoztató az országban, az Adecco Kft. ugyanezen a listán a 27. helyen szerepelt 3800 dolgozóval (HVG 2012, 50).

A cégek aktív szereplők voltak a munkaerő-piaci újraszabályozási folyamatban, ami (szintén a globális trendeknek megfelelően) a rugalmas munkaerőpiac irányába való elmozdulást (és ez irányba ható nyomásgyakorlást) eredményezett (Peck et al. 2005, 4, 8); ezáltal maga is hozzájárult a globalizáció újratermeléséhez (vö. Swyngedouw 2004, 38).

A TNC-k nemcsak a globális lépték nemzeti leképezésében és állandó újratermelésében játszanak közre. A vállalatok számára elengedhetetlen a nemzeti jogszabályi környezet ismerete, amelyet részben az előbb említett felvásárlásokkal lehet biztosítani. A nemzeti beágyazottság tehát a munkaerő-kölcsönzők esetében a vállalatirányítási formák viszonylagos autonómiáját eredményezte a „homogén” globális brandek ellenére (Coe et al. 2011, 63, 68). Ezen kívül a nemzeti politikák bizonyos gazdasági szektorokra helyezhetik a hangsúlyt a foglalkoztatásban (ebben szerepet játszhatnak akár globális megfontolások is), ami így a kölcsönzött foglalkoztatási forma jelentőségét befolyásolja, illetve megváltoztatja. Az új-zélandi esetről, ahol a kormányzati gazdaságpolitika a világ egyik meghatározó, kölcsönzött

dolgozókat jelentős arányban alkalmazó call centre-központjává szerette volna tenni a szigetországot, Larner (2002) számol be részletesebben.

Végül pedig a helyi szint jelentőségét adja, hogy a munkaerő-keresletet és munkaerő-kínálatot leginkább ezen a léptéken, helyi irodák működtetésével lehet egymással összeegyeztetni (Coe et al. 2011, 63). Többek között emiatt fordul elő, hogy (pl. a feldolgozóipari vagy az üzleti szolgáltatásokban működő) TNC-k mellett, hogy a földrajzilag áthelyezett termeléskor (*offshoring*) „viszik magukkal” a beszállítóikat, a velük már más országokban kapcsolatban lévő munkaerő-kölcsönző cégek irodanyitását is szorgalmazzák az újonnan létesített telephelyen (Coe et al. 2011, 66). Így különösen üdvözlendő, hogy a magyarországi statisztikai adatfelvétel immár telephelyek szerint gyűjti össze az adatokat e szolgáltató vállalatoktól.

A földrajzi léptékek működését és megismerési problémáit egy komáromi esettanulmányon keresztül mutatom be.³ A becslések szerint a komáromi ipari parkban a Nokiánál és ott működő beszállítóinál a gazdasági válság előtt a munkások fele kölcsönzött munkaerő lehetett. A munkaerő-kölcsönző TNC-k az ipari park kiépülésével párhuzamosan jelentek meg mind a szlovák, mind a magyar oldalon – az Adecco például ma is működtet on-site irodát Komáromban (Adecco 2012) –, amellet, hogy a Nokia szintén rendelkezett saját toborzó irodával a városban. A kölcsönző TNC-k érkezésével viszont a korábban Komáromban működő 3–4 magyar tulajdonosi körű munkaerő-kölcsönző vállalat tönkrement. Ezek a tendenciák nem egyediek, hiszen a munkaerő-kölcsönzők az oligopol piacnak megfelelően működnek (Peck et al. 2005, 11), így sok esetben kiszorítják a kisebb piaci szereplőket.

A munkaerő-piaci folyamatok „földrajzi követése” szempontjából problematikusnak mondható, hogy egy, a Nokiánál dolgozó kölcsönzött alkalmazott a statisztikákban a kölcsönző cég székhelyén (ez legtöbbször Budapest) vagy 2011 óta annak telephelyén, tehát nem a tényleges munkavégzés helyén kerül összeírásra.⁴ Így a telephelyi adatok sem feltétlenül nyújtanak elegendő információt a dolgozók területi elhelyezkedéséről. Előbbi jelenség mellett, ahogy Coe et al. (2008, 1408) utalnak rá, a kelet-közép-európai országokban (elsősorban Csehországban) is előfordult, hogy a kölcsönző cégek franchise-rendszerben működtek; valamint az on-site irodák nem szerepelnek a cégjegyzékben sem telephelyként, sem fióktelepként (pl. az Adeccónál sem jelenik meg Komárom). Következésképp a különböző vállalati szervezeti formák meghatározzák az alkalmazottak statisztikai számbavételi helyét. Továbbá a jogszabályi környezet miatt és a munkaerő-költségek csökkentése érdekében a Nokia a kölcsönző cégeket folyamatosan versenyezteti egymással és váltogatja őket, így gyakorol hatást a területi statisztikai adatok változására (annak ellenére, hogy az üzemben dolgozók száma nem is feltétlenül módosul).

A munkaerő-kölcsönzők megváltoztatták a munkaerő-piaci folyamatok szerveződésének intézményi körülményeit. A komáromi munkaügyi kirendeltség-vezető rámutatott, hogy a Nokia-beszállító Foxconn (jelenleg FIH Europe Ltd.) megjelenésével telítődő Komárom környéki munkaerőpiac miatt is a 2004 utáni munkaerő-toborzást főleg ezek a cégek vezényelték le, a helyi munkaügyi központ jelentősége az állásközvetítésben visszaszorult. Kutatásunkban hasonló tapasztaltunk a Jászberényi kistérségben, ahol

³ Ehhez a részhez felhasználtam az MTA RKK-ban 2010-ben végzett kutatásunkhoz készült interjúkat, kistérségi esettanulmányokat, illetve kisebb részben a kutatás zárótanulmányát (Barta 2010). A bemutatott interjúk készítésében magam is részt vettem, a zárótanulmány hivatkozott részét Földi Zsuzsa írta. A továbbiakban az esettanulmányban hivatkozott, Komáromra vonatkozó információk – ha máshogyan nem utalok rá – a Katona Józseffel, a Közép-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ Komáromi Kirendeltségének vezetőjével 2010. június 21-én készített interjúkból származnak.

⁴ Ez alapján a Doreen Massey (1995) által javasolt, a gazdaság szerveződési módjára összpontosító, ezen keresztül a gazdaság szerkezetváltozásait megérteni kívánó kutatási irányt szorgalmazom.

jellemzően a kis- és középvállalatok fordultak a helyi munkaügyi kirendeltségekhez foglalkoztatás-bővítés esetén, a multinacionális cégek sokkal inkább a kölcsönző vállalatokkal működtek együtt (Barta 2010, 153).

A léptékek problémája a gazdasági válsággal csak bonyolódott. A válság indikátoraként a csoportos létszámleépítéseket területi szempontból feldolgozó kutatások vagy nem foglalkoznak az adatgyűjtés kapcsán a székhely-telephely problematikával (Kiss 2012), vagy ugyan utalnak rá (Lőcsei 2010, 102), ám a munkaerő-kölcsönzőket nem említik. Lőcsei Hajnalka például megállapítja, hogy „a legtöbb, 3300 munkahelyet érintő visszaesést a Nokia-beszállítók leépítései nyomán Komárom városa szenvedte el” (Lőcsei 2010, 102). Ugyanakkor ez az állítás földrajzi szempontból nem feltétlenül érvényes (Mit is szenvedett el Komárom városa maga? Mit jelent ebből a szempontból Komárom városa mint elemzési lépték?), valamint nem veszi teljes körűen figyelembe a munkaerő-piaci folyamatokat. A térségben végzett interjúink alapján valójában 6–8000 munkahely szűnt meg a városban, amelyből 3–5000-re tehető a kölcsönzőknél megszűnt munkahelyek száma (ezek döntően lejárt, nem meghosszabbított határozott idejű szerződések voltak). A bejelentett (a kölcsönzők által a szerződésük lejártával elbocsátott munkásokat nyilvánvalóan nem tartalmazó) csoportos létszámleépítés a munkaügyi kirendeltség adatai alapján 2851 főt érintett, akik közül nagyjából kétharmad volt magyarországi munkavállaló, nagyjából egyharmaduk jelent meg a kirendeltségen munkanélküliként (a többiek távolabbról, más kirendeltségek területéről ingáztak, így ott regisztrálták őket), és csak 17%-uk volt komáromi lakos. Vagyis a „többlet” munkaerő-kínálat legnagyobb részét nem ott jelenik meg, ahol az elbocsátások történtek. Ezen, helyeken és léptékeken átívelő munkaerő-piaci folyamatok miatt lehetséges az, hogy 2008. október és 2010. február között a komáromi (munkaügyi) kistérség területén „csupán” 1500–1600 fővel emelkedett a munkanélküliek száma.

Az esettanulmányunk elkészítése után eltelt két évben zajló gazdasági folyamatok nem feltétlenül egyszerűsítették a munkaerő-kölcsönzés vizsgálatát a térségben. A komáromi ipari park gazdasági válság előtti boomja megismételhetetlennek látszik. A 2012 februárjában bejelentett létszámleépítések következtében a Nokia több mint 4000 fő saját dolgozójából 2300 főt bocsátanak el az év végéig, a további 2100 főnyi kölcsönzött munkás továbbfoglalkoztatásával kapcsolatosan pedig az év eleji sajtóhírek nem tudtak információval szolgálni (EMCC 2012). Így azt mindenképpen elmondhatjuk, hogy a kölcsönzött munkaerő súlya csökkent a városban működő vállalatokban, továbbá hogy a kölcsönzés mint foglalkoztatási forma egy-egy településen a globális működőtöke megjelenésekor, ottlétekor, majd kivonulásakor egyaránt jelen van. Azaz a globalizálódást, a léptékek egymást kölcsönösen meghatározó és feltételező mivoltát folytonos (folyamatosan változó), nem pedig időben eseményszerű jelenségnek foghatjuk fel.

A munkaerő-kölcsönző vállalatok globális, nemzeti és lokális jelentősége az ezzel a formával járó statisztikai hatásban is keresendő. Ezen cégek ugyanis főtevékenységként üzleti szolgáltatást végeznek (Coe et al. 2011, 62), ám a legkülönbözőbb szektorokba közvetítik alkalmazottaikat. Így – ha pusztán a vállalati összeírások alapján készülő összefoglaló KSH-adatokat vizsgáljuk a nemzetgazdaságban foglalkoztatottak ágazati megoszlásáról – olyan makroszintű terciarizálódást figyelhetünk meg, amely a foglalkoztatási formák átalakulására vezethető vissza, az alkalmazottak által ténylegesen végzett tevékenységben esetleg nem is történik módosulás. Ez az átalakulás területileg egyenlőtlenül valósul meg, azaz (a nemzetállami léptéket nézve) eltérő országokat eltérő módon érint. A CIETT (International Confederation of Private Employment Agencies) szakmai szövetség adatai alapján a kölcsönzött munkaerő szektorális megoszlása az egyes országokban nagyon különböző, Kelet-Közép-Európában a feldolgozóipar általában jelentős súlyt képvisel (Csehországban 58%, Magyarországon 61%, Lengyelországban 70%), Magyarország pedig kiemelkedik a mezőgazdasági alkalmazottak magas (12%) arányával (CIETT 2010, 33). Ugyanakkor

ezeknek a statisztikáknak ellentmond a hazai felmérés, amely szerint a 111 ezer fős kölcsönzött munkából mindössze 801 fő dolgozott a mezőgazdaságban (Nemzeti Munkaügyi Hivatal 2012b, 39), az alkalmazottak zömét (72 ezer munkavállaló) a feldolgozóiparba kölcsönözték ki.

Az ágazatok foglalkoztatási súlyának a munkaerő-kölcsönzők megjelenésével történő változása így látszólag erősíti azt a felfogást, miszerint a világban tapasztalt szolgáltatási részarány-bővülés oka pusztán a vállalati szervezeti formák megváltozásában keresendő statisztikai illúzió. A közgazdászok és a gazdaságföldrajzosok körében ez a vita a terciarizálódás „valóságáról” hosszan zajlott, a manapság uralkodó felfogás szerint a szolgáltatások részarány-növekedése „tényleges” változás a gazdaság működésében (bővebben lásd Illeris 1996, 61–62), amelynek bizonyos szempontból a munkaerő-kölcsönző vállalatok is letéteményesei az elmúlt évtizedekben.

ÖSSZEFOGLALÁS

Nagy Erika utal arra tanulmányában, hogy a kereskedő-beszállító viszony térbeli munkamegosztást alakító szerepét a térrel foglalkozó tudományok a posztszocialista átmenet társadalmi kontextusában még nem tárgyalták (Nagy E. 2010, 178). Ezzel a kutatási iránnyal párhuzamosítható a munkaerő-kölcsönző vállalatok tevékenységének elemzése, mivel itt is egy beszállítói viszonyról beszélhetünk, ahol a beszállítás „tárgya” a munkás és nem pedig egy árucikk. A hazai gazdaságföldrajz számára ilyen módon ez a téma olyan érdekes vizsgálati terepet jelenthet, amelynek problematikáját ebben a tanulmányban csak részben tudtam felvillantani.

A nyugati esettanulmányok rámutattak arra, hogy az újraiparosodás folyamatában stratégiai szerepe van a munkaerő-kölcsönzésnek (Theodore 2003, 1815). A hazai (és kelet-közép-európai) újraiparosodási folyamatok ugyan slágertémának számítanak a területi kutatásokban (lásd pl. Barta et al. 2008, Lux 2012), ám ezek a vizsgálatok sokkal inkább összpontosítottak a tőkére és a vállalatokra mint leíró kategóriákra vagy ontológiákra, mintsem a munkásokra. Azaz ugyan az ipari foglalkoztatottak aránya fontos indikátor ezekben az elemzésekben, viszont a munka (és a munkás) leginkább egyszerű termelési tényezőként jelenik meg a magyarázatokban.

Véleményem szerint egyrészt a nemzetközi munkaföldrajzi kutatásokkal összhangban (Herod 1997, Castree 2007, Coe és Jordhus-Lier 2011) szükséges lenne a munkásokat, illetve az általuk létrehozott, újratermelt és mindennapi életükben domesztikált (Stenning et al. 2010) gazdasági-földrajzi valóságokat elemezni. Annál is inkább, mert a munkát és a munkásokat a középpontba helyező, a válságot követően megerősödő gazdaságpolitikai diskurzusok némileg ellentmondásban vannak azzal a jelenséggel, hogy a rugalmas foglalkoztatási formák elterjedése a munkásosztály és a munkásság gyengülésével járt együtt (Theodore 2003, 1819).

Ugyanakkor biztosan állítható, hogy a csak a munkásokat elemző, a vállalatokat vagy a külföldi működőtőke-befektetéseket figyelembe nem vevő kutatások pusztán részlegesen járulhatnak hozzá a folyamatok megismeréséhez. A területi munkamegosztás vizsgálata nem végezhető el a munka szervezeti formáinak tanulmányozása nélkül (vö. Theodore 2003, 1822). Ez alapján egy olyan összetett kutatási program körvonalazható, amelyben a kölcsönző vállalatok belső szervezeti rendjének (a székhelyek-telephelyek, on-site irodák, globális brandek léptékeken átívelő problematikája) elemzését kiegészíti a kölcsönzött és a nem kölcsönzött munkások tereinek relációs szemléletű vizsgálata, továbbá a foglalkoztatáspolitikai léptékeket összekapcsoló, tereket felosztó, területileg egyenlőtlen fejlődést újratermelő társadalmi gyakorlatainak kutatása. Legalábbis egy releváns kérdésekre válaszokat kereső magyar gazdaságföldrajz az én olvasatomban többek között ilyen lenne.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADECCO. 2012. <http://www.adecco.hu>
- BARTA GY., CZIRFUSZ M., KUKELY GY. 2008. Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom* 22: 1–20.
- BARTA GY. (témavezető). 2010. Újraiparosodás és újraiparosítás: Az ipar területi folyamatainak alakulása (és alakítása) a válság idején. MTA RKK Budapesti Osztály. Kézirat.
- BOROS L. 2010. Földrajzi alapkategóriák gazdaságföldrajzi kontextusban. In: MÉSZÁROS R. (szerk.) *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 40–56.
- CASTREE N. 2007. Labour geography: A work in progress. *International Journal of Urban and Regional Research* 31: 853–862.
- CIETT. 2010. The agency work industry around the world. CIETT, Brussels.
- COE NM., JOHNS J., WARD K. 2008. Flexibility in action: the temporary staffing industry in the Czech Republic and Poland. *Environment and Planning A* 40: 1391–1415.
- COE NM., JOHNS J., WARD K. 2011. Variegated global expansion: Internationalization strategies in the temporary staffing industry. *Geoforum* 42: 61–70.
- COE NM., JORDHUS-LIER DC. 2011. Constrained agency? Re-evaluating the geographies of labour. *Progress in Human Geography* 35: 211–233.
- CZIRFUSZ M. 2011. A foglalkozási átrétegződés mint tudományos gondolat a magyar társadalomföldrajzban. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- EMCC. 2012. European Restructuring Monitor. <http://www.eurofound.europa.eu/emcc/erm/factsheets/19875/>
- FOGLALKOZTATÁSI ÉS SZOCIÁLIS HIVATAL. 2010. Összefoglaló a munkaerő-kölcsönzők 2009. évi tevékenységéről. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, Budapest.
- GÁL Z., MOLNÁR B., NAGY E. 2002. A termelői szolgáltatások szerepe a helyi és térségi gazdaság fejlődésében. *Tér és Társadalom* 16: 113–128.
- GIBSON-GRAHAM JK. 2006. *A postcapitalist politics*. University of Minnesota Press, Minneapolis, London.
- HEROD A. 1997. From a geography of labor to a labor geography: labor's spatial fix and the geography of capitalism. *Antipode* 29: 1–31.
- HEROD A. 2011. *Scale*. Routledge, London.
- HORVÁTH L. 2005. Temporary agency work or workforce-lending as an atypical form of employment. In: TÉSITS R., TÓTH J., VONYÓ J. (eds.) *Atypical forms of employment expansion. Experience of the Visegrád countries*. Doctoral School of Earth Sciences, Baranya County Labour Centre, Pécs. 195–209.
- HVG. 2012. HVG Trend: A legnagyobb hazai cégek. *Heti Világgazdaság* 2012. július 28.
- ILLERIS S. 1996. *The service economy: a geographical approach*. John Wiley & Sons, Chichester.
- KÁRTYÁS G. 2010. Dobbantó vagy tévút? A munkaerő-kölcsönzés foglalkoztatás-politikai szerepéről. *Esély* 21: 3–19.
- KISS E. 2012. The impacts of the economic crisis on the spatial organization of Hungarian industry. *European Urban and Regional Studies* 19: 62–76.
- KÖLLŐ J. 2012. Részmunkaidő és más atipikus foglalkoztatási formák. In: FAZEKAS K., SCHARLE Á. (szerk.) *Nyugdíj, segély, közmunka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990–2010*. Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest. 194–209.
- LARNER W. 2002. Globalization, governmentality and expertise: Creating a call centre labour force. *Review of International Political Economy* 9: 650–674.
- LŐCSEI H. 2010. Területi növekedési pályák Magyarországon, 1990–2008. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

- LUX G. 2012. Reindusztrializáció Magyarországon. In: BARANYI B., FODOR I. (szerk.) Környezetipar, újraiparosítás és regionalitás Magyarországon. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs, Debrecen. 21–34.
- MASSEY D. 1995. Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production. 2nd edition. Macmillan, London.
- NAGY E. 2010. Változó erőviszonyok – átalakuló terek. A kereskedelmi tőke térszerkezet-alakító szerepe az élelmiszer-ágazatban. In: SIKOS TT (szerk.) Fenntartható fogyasztás és növekedés határai. Új trendek a kereskedelemben. Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő, Komárom. 177–194.
- NAGY G. 2010. A világgazdaság és a globális munkaerőpiac. In: MÉSZÁROS R. (szerk.) A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest. 229–248.
- NEMZETI MUNKAÜGYI HIVATAL. 2012a. Munkaerő-piaci helyzetkép a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatai alapján 2011. Nemzeti Munkaügyi Hivatal, Budapest.
- NEMZETI MUNKAÜGYI HIVATAL. 2012b. Összefoglaló a munkaerő-kölcsönzők 2011. évi tevékenységéről. Nemzeti Munkaügyi Hivatal, Budapest.
- NEUMANN L. 2009. Kutatói kérdések a munkaerő-kölcsönzésről. Munkaügyi Szemle 53: 10–12.
- PECK J., THEODORE N., WARD K. 2005. Constructing markets for temporary labour: Employment liberalization and the internationalization of the staffing industry. *Global Networks* 5: 3–26.
- STENNING A., SMITH A., ROCHOVSKÁ A., ÉS ŚWIĄTEK D. 2010. Domesticating neo-liberalism: spaces of economic practice and social reproduction in post-socialist cities. Wiley–Blackwell, Oxford.
- SWYNGEDOUW E. 2004. Globalisation or ‘glocalisation’? Networks, territories and rescaling. *Cambridge Review of International Affairs* 17: 25–48.
- TÉSITS R., TÓTH J., VONYÓ J. (eds.). 2005. Atypical forms of employment expansion. Experience of the Visegrád countries. Doctoral School of Earth Sciences, Baranya County Labour Centre, Pécs.
- THEODORE N., PECK J. 2002. The temporary staffing industry: Growth imperatives and limits to contingency. *Economic Geography* 78: 463–494.
- THEODORE N. 2003. Political economies of day labour: Regulation and restructuring of Chicago’s contingent labour markets. *Urban Studies* 40: 1811–1828.
- WARD K. 2004. Going global? Internationalization and diversification in the temporary staffing industry. *Journal of Economic Geography* 4: 251–273.